

A peculiar paradigm of the aesthetic worldview of Abu Nasr al-Farabi

Oysuluv UROKOVA ¹

Andijan State Medical Institute

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2021

Received in revised form

15 January 2021

Accepted 20 February 2021

Available online

7 March 2021

ABSTRACT

In this article, Farobi's aesthetic views are expressed in ideas about the harmony of material and spiritual phenomena, rationality and emotionality, spirit and body, and are also embodied in various forms of art, mainly in music.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

Aesthetics
Musical art
Melodies
Performer
Harmony
Sounds

Абу Наср ал Фаробийнинг эстетик дунёқарашининг ўзига хос парадигмаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Фаробийнинг эстетик қарашлари моддий ва маънавий ходисаларнинг уйғулиги, рационал ва эмоционаллик, рух ва тана хақидаги фикрлар билан намоён бўлган ва санъатнинг ҳар-хил кўринишларида асосан мусиқада мисол тариқасида акс эттирилган.

Калит сўзлар:

Эстетика
Мусиқа санъати
Оҳанглар
Ижрочи
Уйғунлик
Товушлар.

¹ Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Head of the Department of Social Sciences and Humanities, Andijan State Medical Institute, Andijan, Uzbekistan

Свообразная парадигма эстетического мировоззрения Абу Насра аль-Фараби

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Эстетика
Музыкальное искусство
Мелодии
Исполнитель
Гармония
Звуки.

В данной статье выражаются эстетические взгляды Фароби идеями о гармонии материальных и духовных явлений, рациональности и эмоциональности, духа и тела, а также воплощаются в различных формах искусства, в основном в музыке

КИРИШ

Ўзбекистон халқ рассоми Абдулҳақ Абдуллаев таъкидлаганидек: «Менинг қалбим шарқ халқлари билан, лекин менинг хайратим Ғарбга қаратилган. Шарқни севаман, Ғарб менинг руҳимни қувватлайди. Биринчиси меҳрибон онам, иккинчиси чуқур ҳурматга сазовор устозим. Шарқ фалсафий дононодир. Ғарб амалий оқилдир. Бири сокин, бири жўшқиндир» [1]. Ана шу фалсафий доно мерос ўзининг эстетик тафаккур тараққиётида юксак чўққиларга эришгани билан эътиборлидир.

Абу Наср Фаробийни «иккинчи муаллим» яъни Шарқ Аристотели дея таърифлашади, ва бу бежиз эмас. У, биринчилар қаторида, яъни Марқазий Осиё халқлари ижтимоий-фалсафий тафаккури тарихида қадимги Юнон ва Ўрта ҳамда Яқин Шарқ халқлари фалсафий меросини туб-тубигача мукаммал эгаллади, ва энциклопедик мутафаккир сифатида илм жамияти олдига ўз даври учун ўзига хос бўлган бир қатор ғоя ва гипотезаларни илгари сурди.

Ўрта ва Яқин Шарқ халқлари ўтган даврлар маънавий меросини чуқур ўрганиб, уларга шарҳлар бериб, уларни тафаккур қилиш асосида Абу Наср Фаробий ўзининг «донишмадлик ибодатхонаси»ни яратади ва унинг «деворлари» остида Шарқнинг кейинги даврлари прогрессив тафаккур эгалари тахсил олдилар.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

Фаробий мусиқанинг назарияси ва амалиёти хақида ўзига хос таълимот яратади, ўз ижтимоий утопиясини комил шаҳар шаклида намоён этади, эстетика борасида материалистик ғояларни айтиб ўтади.

М.Хайруллаевнинг образли таъкидича, Фаробий учун, олам – бу ғунчадир, у секин-асталик билан очилиб, ўзининг ранго-ранг тусларини ва туганмас бойлигини намойиш этади». [2]

Фаробийнинг эстетик қарашлари асосан мусиқа санъатининг назарияси ва амалиётини ишлаб чиқиши доирасига қаратилган эди. У, «Мусиқа хақида катта китоб», «Мусиқа хақида фикрлар», «Ритмларни классификация қилиш хақида китоб» каби асарларни яратган, мусиқа эстетикаси билан боғлиқ муаммолар эса «Илмлар классификацияси китоби»да ёритилган.

«Мусиқа илмига келсак, - деб ёзади Фаробий, - у, қисқа қилиб айтганда куйларнинг турларини ўрганиш билан боғлиқ, улар нималардан ташкил топади, улар нимадан терилади, нима учун улар терилади, инсон қалбига таъсир қилиш учун уларнинг фаолияти қандай бўлиши керак. Бу ном билан машхур бўлган илм

иккига бўлинади, бири мусиқа хақида амалий илм бўлса, иккинчиси унинг назарий жихатини ташкил этади». [3]

Фаробий фикрича, мусиқанинг назарий қисми мушоҳадага асосланади, чунки у куйлар ва тонлар хақида билим беради, қандай асбоб билан чалинишидан қатъий назар куй нимадан ташкил топиши хақида билим беради. Мусиқа назарияси куйни эшитиш идрокининг предмети сифатида кўриб чиқади.

Фаробий мусиқасининг эстетикасига кўра мусиқа назарияси фани бешта катта қисмга бўлинади. Биринчи бўлимда биз ушбу фан нимани ўз ичига олганлиги, ушбу принциплар қандай қўлланилиши, ушбу санъатни қандай усуллар билан ўрганиши, нимадан ва қанча элементлардан ташкил топганлиги ва нимадан иборатлигини аниқлашда кўриб чиқиладиган асосий принциплар ҳақида ва тадқиқотчи қандай бўлиши кераклиги хақида гап кетади. Иккинчи бўлимда ушбу санъатнинг асослари ҳақида сўз боради. Ушбу бўлим оҳангларнинг келиб чиқиши ҳақида, уларнинг сони ва уларнинг турлари ҳақида маълумот беради, баъзи оҳангларнинг бошқаларга бўлган муносабатини тушунтиради ва буларнинг барчасини исботлайди. Шунингдек, оҳангларнинг тартиб ва тартиби турлари тушунтирилади, керакли оҳанглардан мусиқа яратиш усуллари тушунтирилади. Учинчи бўлимда асослар, принциплар ва далилларга оид тушунтирилган нарсаларни турли хил сунъий воситаларга (оҳангларни яратиш) мўлжалланган нарсаларга тадбиқ этиш, ушбу воситаларни ишлатиб, буларнинг барчасини (оҳангларини) ажратиб олиш, уларни олдиндан белгилаб қўйилганлиги ҳақида гап боради. Тўртинчи бўлимда оҳангларнинг метрик асосини ташкил этувчи табиий ритм турлари ҳақида сўз боради. Ушбу бўлимда умуман мусиқа куйлари ҳақида, шунингдек, шеърий нутқ учун яратилган, маълум бир тартиб ва тартиб асосида тузилган мукаммал оҳанглар ҳақида, шеърий нутқдан фойдаланиш усуллари ҳақида, инсон қалбига кириб бориб янада таъсирчан бўладиган оҳанглар ҳақида сўз боради. [4].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Фаробий мусиқанинг асосий тамойилларини, у қандай ўрганилишини ва ушбу санъат турининг ўзига хос ҳусусиятларини назарий жиҳатдан асослайди. Бу оҳангларнинг келиб чиқишини, уларнинг маъноси ва ўзаро боғлиқлигини, оҳангларнинг турларини ва уйғунлигини ва бошқаларни кўрсатади. Шу билан бирга, у назарий жиҳатдан оҳангларни амалда қандай қўллаш мумкинлигини, уларнинг фарқини, ижрочининг воситаси ва шахсига қараб белгилайди.

Фаробийнинг қўшиқни назарий жиҳатдан ривожлантириш, оҳанг ва шеърий сўзнинг бирлиги сифатида ўрганиши жуда чуқур. Фаробий қўшиқ учун мукаммал оҳанглар яратишга алоҳида аҳамият беради, чунки шеърий нутқ куйларнинг ўзига хос тузилиши ва тонал муносабатлар маданиятини талаб қиласди. Шеърий нутқнинг ўзи маълум бир тартиб ва қоидаларга кўра тузилганлиги сабабли, бу қонуният сақланиб, тартиб ва тартибининг мос мусиқий уйғунлиги сақланиши керак. Шеърий нутқ туфайли шунга мос равишда мусиқий оҳанг яратилганда, мусиқий санъат нима учун яратилганига эришиш мумкин: инсон руҳига сингиб кетиш ва у ерда чуқур шеърий излар қолдириш мақсадида эканлиги англаради.

Фаробий бадиий икки тур (шеърият ва мусиқа)нинг уйғун бирлиги, тартиби ва шеърий тузилиши асосида бирлашиши инсоннинг маънавий оламига улкан

таъсир кўрсатишини таъкидлаган. Бинобарин, эстетик завқнинг чуқурлиги бадий асарларнинг юксак баркамоллигига боғлиқ.

Мусиқий санъатнинг амалий қисмига келсак, Форобий энг кўп чолғу ва вокал ижро этиш қоидалариға қизиққан ва бу табиий. Фаробий даврида ва ундан кейинги даврларда Ўрта Осиё мусиқа санъатида чолғу ва вокал ижролари мусиқа санъатининг энг кенг тарқалган турлари бўлган ва улар қўпинча бир хил ижрочи - қўшиқчи шахсида бирликда ижро этилган.

Фаробий мусиқанинг назарий жихатларини ўрганиш билан чекланиб қолмади, у бадий асарлар тузилишининг ички динамикасини, унинг қурилиши ва эстетик материалини ўрганишга, мусиқа тингловчилар қалбига йўл топишга интилиши хақида фикр юритди. Мусиқанинг бундай таркибий элементлари билан Фаробий уйғунлик ва ритмни иккита энг катта имконият сифатида кўрсатиб беради, улар биргалиқда инструментал ва вокал санъати асарларини яратишини таъкидлади.

Фаробий давридан бошлаб “олимлар мусиқа фанлари бир қатор ҳусусиятларга эга деб ҳисоблашади. Бу биринчи навбатда тембрdir. Бир хил товушнинг чексиз такрорланиши ҳам жонга тегади. Муайян тарзда ташкил этилган турли хил товушларнинг (барча ҳусусиятлари билан) бир вақтдаги комбинацияси куйни ташкил этади. Улар экспрессив маънога эга ва тингловчиларга нафақат куйнинг ўзи, балки уйғунликнинг ўзи ҳам катта завқ бағишлиайди. Мусиқа ва услубларнинг таъсир даражаси, бу давр асарлари муаллифларининг фикрига кўра, мусиқа ва тингловчининг ўзига, у ишлаб чиққан ва ривожлантирган маҳорат ҳусусиятига боғлиқ. Инсон мусиқани идрок этиш учун етарлича тайёр бўлиши ва мукаммал ва ривожланган идрок туйғусига эга бўлиши керак». [5]

Ўрта аср Шарқининг мусиқий эстетикаси асосан санъат ва тингловчилар ўртасидаги икки томонлама муносабатлар масаласини тўғри кўтарган. Мусиқанинг таъсир даражаси нафақат асарнинг бадий даражасига, балки бадий дунёқарашига, эстетик завқнинг асоси бўлган эстетик ҳиссиётнинг ривожланишига ҳам боғлиқдир. Бадий жиҳатдан ифодасиз асар инсон қалбининг юксак импулсларини қўзғатиш имкониятидан маҳрум бўлганлиги сабабли, эстетик жиҳатдан ривожланмаган одам ҳам олижаноб, юксак завқлардан маҳрум бўлади.

Фаробий мусиқанинг инсонга таъсириининг умумбашарий ҳусусияти тўғрисида савол қўйди. Инсон нафақат мусиқадан эстетик завқ олади, балки ахлоқий ва эстетик жиҳатдан ҳам такомиллашади. Бошқа томондан, мусиқа инсон қалбини ҳаётдаги кўплаб касалликлардан ва умидсизликлардан даволайди. Фаробийнинг фикрича, товушлар, мусиқа фани “мувозанатни йўқотганларнинг ахлоқи ўлиши, мукаммалликка ҳали етмаганларни камол топтириши ва ёмон аҳволда бўлганларда мувозанатни сақлаши жиҳатидан фойдалидир. Бу фан танани соғлиғи учун ҳам фойдалидир, чунки тана касал бўлиб қолганда, руҳ ҳам қурийди, танада тўсиқларни бошдан кечирганда, руҳ ҳам тўсиқларни бошдан кечиради. Шунинг учун ҳам товушлар орқали тананинг давосида руҳ давоси аввало амалга оширилади». [6]

Мусиқа санъатининг таъсир қилувчи кучини бу каби изоҳлаш Шарқ эстетик тафаккурида янги ҳодиса эмас эди. Қадимги юнон файласуфлари ўз даврида мусиқанинг ахлоқий ва тарбиявий аҳамиятига алоҳида эътибор беришган. Хитой мутафаккирлари, шунингдек, одамнинг ҳар бир руҳий ҳолати ёки руҳий пардозига

мос келадиган қўшиқлар ва куйлар таъсир қиласи деб ҳисоблашган. Қадимги ҳиндулар мусиқа санъати гўдак каби, ҳаттоки жазирамада бозовта бўлган филларни ҳам бўйсундира олишига ишонган. «Ахир, мусиқа бутун дунёда азоб ва қайғуларни йўқ қиласи ва бахтсизлиқда ҳам баҳт келтиради. Энг муҳими, одамлар доимо баҳтни хоҳлашади ва мусиқа унинг манбаи ҳисобланади, чунки ҳаётий энергия муваффақият ва фаровонлик манбаи ҳисобланади. Мусиқа ҳаётнинг тўрт мақсадига эришиш воситаси деб номланади: тақводорлик, бойлик, завқ ва яқуний озодлик. Шунинг учун ҳам қўшиқ куйлашга тинглашга астайдил интилиш керак». [7]

Фаробий мусиқанинг инсонга ахлоқий таъсири завқ ҳисси билан боғлиқ деган ғояни жуда нозик ва оқилона олиб боради. Мусиқа одамларни (реакцион тасаввуфда бўлгани каби) тасаввуфга, экстазга олиб келмайди, балки одамнинг қайфиятини қўтаради, жисмоний ва руҳий тикланишига ёрдам беради. Бу жараён инсоннинг енгил туйғулари, эстетик завқланиш туйғулари билан чамбарчас боғлиқдир.

Мусиқанинг эстетикасида у, назария ва амалиёт, ақл ва хиссиётлар, рационал билиш ва эмоционал хузур олиш кабиларнинг бирлиги тарафини ёқлади. Мутафаккирнинг бундай умумий назарий муносабати унга бадиий асарлар ғоясини инсоният жамиятини бирлаштирувчи восита, одамлар ва миллатлар ўртасидаги алоқа воситаси сифатида ривожлантириш имкониятини берди. Фаробийнинг эстетик назарияси унинг гуманистик дунёқарашининг намоён бўлиш қирраларидан бири бўлган.

Бинобарин, Фаробийнинг мусиқанинг тарбиявий аҳамияти, эстетик завқ табиати ҳақидаги таълимотлари ўз даври учун катта аҳамиятга эга эди. Реакцион тасаввуф мағкураси хукмронлик қилаётган бир пайтда, тақводор ислом илоҳиётчилари илоҳий ваҳийнинг гўзаллиги ҳақида фикр юритишга одамларни жалб қилиш учун ҳар қандай йўл билан ҳаракат қилишган бир пайтда, мусиқа илоҳий илҳомнинг намоён бўлиши деб тасаввур этилганида, муаммонинг бундай кўндаланг қўйилиши катта жасорат талаб қиласи эди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Шундай қилиб, Абу Наср Фаробий давридаги эстетик тафаккур дунёқарашнинг турли даражалари ва ғоявий-бадиий тамойилларнинг мураккаб бирлашувида ривожланди. Ислом диний култларни ва қадимги даврнинг тасвирий мотивларини асосан, зардуштийлик урф-одатларини, монийлик, маздакизм ва бошқа эътиқодларни тақиқлаган ва таъқиб қиласи. Ислом дини фақат тасаввуфнинг асосий тамойилларига зид бўлмаган ушбу турдаги санъатни, маънавий фаолият соҳасини рағбатлантирган. Шафқатсиз тузумга қарамай, халифалик мағкураси диний фанатизм ва ҳаёт ҳодисаларини мавҳум, спекулятив талқин қилиш билан мос келадиган бадиий-эстетик принципларнинг маълум тизимисиз мавжуд бўла олмас эди. Шу асосда реакцион тасаввуф ўрта аср Шарқи даврида реакцион романтизмнинг ёрқин ифодаси сифатида пайдо бўлади. Бошқа томондан, ақидапарастлик билан бир қаторда инсон онгини камситиш, халқнинг илғор, ижтимоий-тарихий фикри, гоҳида фольклор шаклида, гоҳ амалий-хунармандчилик кўринишида, архитектура назариясида, ёки баъзида инсон омилини англаш учун, табиат ҳодисаларини билиш учун йўналтирилган илғор илмлар кўринишида ривожланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Абдуллаев. Жажда прекрасного. Ташкент. ККЖИ «Правда Востока», 1994, 174 бет.
2. М.М.Хайруллаев. Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии. Ташкент, Фан, 1967, с. 214.
- 3.Фараби. «Книга о классификации наук». Перевод А.В.Сагадеева. Сб. – Музыкальная эстетика стран Востока, М. Музыка, 1967, с. 259.
4. Фараби. «Книга о классификации наук». Сб. – Музыкальная эстетика стран Востока, М. Музыка, 1967, с. 260-261.
5. П.Раджабов, А.Сагадеев. Ближний и Средний Восток. Сб. – Музыкальная эстетика стран Востока. М., Музыка, 1967, с. 254-255.
- 6.Фараби. О происхождении наук. С.Н.Григорян. «Из истории философии Средней Азии и Ирана VII-XII вв.». М.: Изд. АН СССР, 1960, стр. 151.
- 7 Музыкальная эстетика стран Востока. М., 1967, с. 85.